

Un altre aspecte és la possible relació entre identitat cultural i sentiment religiós, que Giralt sembla deduir del fet que «en gairebé 50 % dels testaments hi ha donatius a *senta Maria de Muntserat de Catalunya*, [...] cosa que demostra el lligam que existia entre aquestes terres aragoneses i les catalanes». No direm que no pugui ser així, però opinem que aquesta afirmació mereixeria una demostració més fonamentada. En aquest moment la considerem una hipòtesi provable, però no provada. Si algú estudiés un altre llibre d'una altra localitat de parla catalana de la banda del Matarranya i no apareguessin donatius a l'Abadia de Montserrat, deixaria de tenir validesa la hipòtesi del lligam amb les terres catalanes? O bé, invertint els termes, si ens situéssim en unes terres de parla castellana o aragonesa i apareguessin allà molts testaments amb donatius a Montserrat, bastaria això per suposar un lligam cultural? No haurà existit en el passat una relació de més independència entre el factor religiós i el factor, si no cultural, al menys administratiu? És destacable el cas de la confraria de la mare de déu de Montserrat de Sevilla, que en el temps de Setmana Santa treu tots els anys el seu pas als carrers. No estem negant la hipòtesi. Per contra, estem instant a una recerca ulterior que faci llum sobre aquest tema i sobre el bon fonament de les paraules de l'autor del llibre: «Aquest fet és ben important des del punt de vista de la identitat, perquè es comprova dins la comarca l'existència d'una devoció compartida que deriva dels contactes humans i comercials de l'àrea del Baix Aragó i el Matarranya amb la Catalunya central, afavorits per la circumstància de tenir una llengua comuna».

Aquest llibre de Javier Giralt sobre la documentació de Fontdespatlla és una obra molt acurada, feta amb escurpulositat filològica, amb una anàlisi exhaustiva de tots els fets lingüístics destacables i plena de suggeriments que constitueixen una invitació a anar més enllà i a continuar treballant en un terreny on encara hi queden força coses a dir.

Javier TERRADO
Universitat de Lleida

GIRALT LATORRE, Javier / NAGORE LAÍN, Francho (ed.) (2020): *Aragonés y catalán en la historia lingüística de Aragón*. Zaragoza: Prensas de la Universidad de Zaragoza, 234 p.

Dins del marc dels cursos extraordinaris d'estiu de la Universitat de Saragossa amb seu a Jaca, l'edició del juliol de 2019 va consagrar un dels seus cursos a les dues realitats lingüístiques minoritàries i pròpies d'Aragó que són l'aragonès i el català, tal com reflecteix el títol general del llibre resultant i el de les diverses contribucions que aquest llibre aplega, i que editen dos professors ben coneguts de la Universitat de Saragossa: Javier Giralt Latorre i Francho Nagore Laín.

Tot seguint pautes de cursos anteriors, i de les publicacions consegüents, una breu presentació serveix de pròleg inicial al llibre (p. 9-10), en aquest cas signada per José Ignacio López Susín (director general de política lingüística del Govern d'Aragó) i per José Domingo Dueñas Lorente (director de la Càtedra Johan Ferrández d'Heredia). I val la pena indicar que aquest darrer havia substituït poc abans l'anterior director, el malaguanyat Chesús Bernal (1960-2019).¹

El pròleg subsegüent (p. 11-15), dels editors, serveix per justificar el disseny del curs i resumir *avant la lettre* les set contribucions que jo també resseguiré en aquesta recensió. D'altra banda, constitueix una penyora d'amor a la diversitat lingüística del territori estudiat la transcripció al final del pròleg de l'*Himne dialectal* creat ad hoc per una de les alumnes del curs, Judith Sanz Micó, i presentat per la seva autora a Jaca el dia de la cloenda, el 16 de juliol de 2019 (p. 15).²

1. És una bona notícia que l'edició en paper ofereixi l'alternativa de l'accés en línia, tal com s'assenyala al final de la presentació (p. 10), a través del següent enllaç: <<http://catedrajoanferrandezdheredia.lenguasdearagon.org>>.

2. «Crema el negre pany de dol / amb què vols fer embolcall / per cegar-hi el mirall / que et reflecteix ababol: // Si en talles per fer peçol, / amb els mots farem lligall, Y/ que no és xapurreig ni estrall, / que és llum més pura que el sol. // De ma llengua el seu abast / va del bell cor d'Aragó, / fins als llars dellà del mar; // una llengua, un poble, un fat / —que és violència l'escissió— / i mil formes de parlar».

La disposició dels textos ofereix alternances per parells en relació amb aspectes paral·lels de les dues llengües: així, Vázquez i Terrado (toponímia), o Nagore i Moret (textos medievals no literaris). També hi ha un tàndem final sobre investigadors estrangers —homes barons— de l'aragonès i del català de l'Aragó (Latas), així com sobre investigadores de la terra (Benítez), estudioses igualment d'aquestes dues realitats pròpies.

En la primera contribució Jesús Vázquez Obrador, de la Universitat de Saragossa («El aragonés a través de la toponímia», p. 18-53), comença amb una consideració glotonímica inserida dins l'epígraf inicial: «¿qué entendemos por aragonés?», en referència al «romance autóctono de nuestra región» (p. 17) —val a dir que autòcton no en exclusiva, per tal com el català també n'és, d'autòcton, a l'Aragó. Segons Vázquez, per a aquesta varietat romànica s'ha utilitzat, entre d'altres, l'etiqueta d'*altoaragonés*, o fins i tot la d'*oscense septentrional* (p. 18). Qüestions terminològiques a part, Vázquez, que és una de les principals autoritats en toponímia (alto)aragonesa, ofereix una caracterització ben completa sobre toponímia de la zona, segons patrons propis de la gramàtica històrica (fonètica, morfologia), sense que hi falti el recurs a una selecció de lèxic imbricat en la toponímia.

La rèplica sobre la toponímia de la llengua germana del nord-est d'Aragó correspon a Javier Terrado Pablo, de la Universitat de Lleida («La toponímia de la Ribagorza de llengua catalana», p. 55-67), en un segon text més breu que planteja qüestions rellevants de fons ja des de bon començament: «Qué entendemos por toponímia catalana de la Ribagorza» (p. 55). Dins d'aquesta àrea, hi ha toponímia de diversa mena: hereva d'estrats primitius i en general opacs; també la modelada segons trets dialectals vius o amb característiques alienes a la llengua... Aquesta darrera tipologia —en podríem dir “precatalana”— ofereix entre altres exemples el de *Castieso* (p. 65), que presenta diftongació (-ie-), evolució de -LL- en -s- i manteniment de la vocal final -o, i troba un paral·lel en el *Castièro* de la Vall d'Aran (p. 64-65), dins d'aquesta cruïlla, històrica i present, de la romanicitat i la vella Romània.

Un segon parell de contribucions aborda en paral·lel una selecció de textos medievals no literaris d'aragonès i català. Cadascun amb el seu estil, però tots dos amb la meticulositat i el rigor com a trets en comú. Francho Nagore Laín, coautor a més de coeditor de l'obra, restringeix a la morfosintaxi la seva contribució: «El aragonés en textos medievales no literarios; aspectos de morfosintaxis» (p. 69-123), i justifica en una nota inicial³ les raons de la restricció temàtica. Aquest text es caracteritza per la profusió documental (sens dubte una versió íntegra hauria produït un text desproporcionadament més extens que la resta). De la seva part, Maite Moret Oliver, també de la Universitat de Saragossa, aporta «El catalán en textos medievales aragoneses no literarios» (p. 125-151), amb aquesta aplicació distinta dels referents “catalán” (a allò glotològic) i “aragonés” (amb valor territorial i administratiu), i amb abundor d'il·lustracions textuales que acompanyen el capítol.

Pere Navarro Gómez (Universitat Rovira i Virgili), gran coneixedor dels parlars catalans, ofereix en el cinquè text una visió panoràmica dels estudis geolingüístics i dialectals sobre la Franja («La Franja de Aragón en los atlas lingüísticos y en monografías dialectales locales o comarcales», p. 153-180). Tal com apunta el títol, s'hi proporciona una classificació d'obres en funció de l'abast territorial; per exemple, els atles: comarcals o d'àmbit major (així, *ALC*, *ALEANR*, *ALDC* i *PALDC*; fins i tot d'extensió peninsular, com l'*ALPI*), i en funció també de la metodologia de les diverses obres de referència. La profusió d'il·lustracions sens dubte constituirà una guia visual d'allò més útil per a qui no tingui especial familiaritat amb les obres presentades.

Per últim, cal reiterar el paral·lelisme temàtic entre les dues contribucions que completen el volum: la sisena, d'Óscar Latas Alegre, de l'Institut de Estudios Altoaragoneses («Los pioneros extranjeros en la investigación del aragonés y el catalán de Aragón», p. 181-208), en què es desgranen noms més o menys coneguts d'un estol d'estudiosos «desde finales del siglo XIX hasta principios del siglo XX» (p. 181); així, figures com Hadwiger, Saroihandy, Kuhn, Krüger, Rohlf; i cal observar que tots són fi-

3. «En relación con la presentación que se hizo en la sesión del curso, en esta versión escrita se ha suprimido el apartado dedicado a fonética y grafemática, así como el que se refería a algunas cuestiones de léxico [...]» (p. 69, nota 1).

gures masculines; i d'altra banda, la setena contribució, de María Pilar Benítez Marco, de la Universitat de Saragossa («Mujer y lenguas propias de Aragón. Las primeras estudiosas del aragonés y del catalán de Aragón», p. 209-234), amb referències exclusives a dones, com la ben coneguda lexicògrafa María Moliner; o estudioses segurament més poc conegudes, com María Pilar Maestro Bonastre, Blanca Lanzas Parga, María del Pilar Guirao Parga o Luzía Dueso Lascorz; totes elles, identificables amb fotografies i il·lustratives que familiaritzen la mirada lectora. El cas és que la dualitat entre estudiosos estrangers i estudioses originàries del territori en qüestió, així com la dualitat de realitats objecte d'estudi (aragonès i català de territori aragonès), enriqueixen el conjunt de mirades sobre la diversitat lingüística als extrems septentrional i oriental de l'Aragó.

Pel que fa al llibre en el seu conjunt, sens dubte pot servir de referent per a noves activitats formatives, com ara les dels propis cursos d'estiu de la Universitat de Saragossa a la seu de Jaca.⁴ D'altra banda, cal notar el (lògic) predomini dels coautors vinculats a institucions de l'Aragó (Universitat de Saragossa, Instituto de Estudios Altoaragoneses), però sense que hi manqui la contribució enriquidora des de Catalunya (Terrado, Navarro). Finalment, cal assenyalar també com a fet significatiu que la llengua general de redacció del conjunt del llibre, com també la d'impartició dels cursos, és el castellà o espanyol, llengua vehicular i transversal, preferida pel seu caràcter de *lingua franca* i per la seva jerarquia superior dins l'àmbit acadèmic d'Aragó.

José Enrique GARGALLO GIL
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

GRILLI, Giuseppe (2019): *Perpetuum mobile. La permanencia del mito en las modernidades*. Roma: Gruppo editoriale Tab, 348 p.

Resultaria estrany que fes aquí una presentació del professor Giuseppe Grilli, on, d'altra banda, em seria difícil designar-lo com a simple «especialista en literatura catalana i espanyola» perquè, com mostra aquest llibre, la varietat dels seus interessos i coneixements és ampla i encaixa poc en el perfil que aquell terme designa. Per als qui només el coneguim pels seus estudis, és bo saber que Grilli és *l'italià* del grup de poetes i/o filòlegs nascuts a meitats dels 40, entre els quals es troben dos autors sovint referenciats en aquest llibre: Carles Miralles, mort recentment i a qui va dedicat el volum, i Francesc Parcerisas. Grilli reuneix en aquest volum estudis diversos on predominen referències a obres de literatura catalana. Sembla una estranya manera de dir-ho però la peculiaritat del volum és precisament aquesta: els múltiples coneixements de Grilli van més enllà de les literatures ibèriques i més enllà de la filologia, i la seva imaginació li permet trobar relacions entre àmbits molt diversos.

El llibre té 12 capítols: no es presenta, doncs, com un recull d'articles sinó com un llibre unitari, tot i que adverteix a la «Premisa» inicial que els capítols «amplían o desarrollan temas y propuestas avanzadas con anterioridad en artículos diversos» (p. 14); també informa que Agnès Valentí Pou ha participat en la traducció de textos i en la revisió general. Sis d'aquests capítols se centren en autors concrets: J. Carner (cap. 1), C. Riba (2), M. Rodoreda (3), M. M. Marçal (6), V. Andrés Estellés (7), S. Espriu i L. Villalonga (11); un tracta obres estudiades o relacionades amb els estudis pel professor C. Guillén (9); tres tracten d'obres relacionades amb el Mediterrani: dos sobre espais concrets, Sicília (8) i València (10), i un sobre cinematografia de les dues voreres del mar (4). El que sembla més apartat del tema general és el capítol que tracta de *l'epili*, un gènere menor de la literatura grecollatina (5). El darrer (12) serveix com a resum d'algunes de les idees presentades. Però aquesta classificació és només aparent:

4. En aquest sentit val la pena esmentar la celebració a la mateixa seu de Jaca del curs parònim "Aragonés y catalán en la literatura de Aragón" (14 al 16 de juliol de 2021), que ha de donar lloc en el termini aproximat d'un any a la publicació corresponent.